

Құрмалас сөйлемнің қалыптасу тарихы, дамуы.

Құрмалас сөйлемнің түрлері.

- Жанбек батыр қартқа сәлем беріп, кіріп келді.
- “Жанбек батыр”, “қарт”, “кел, бер”

- “Чем примитивнее ступень, на которой мы застаем язык, тем более простым образом соединяются предложения”

(Вундт)

- Әр сөз, әр дыбыс бір-бір сөйлемнің қызметін атқара алған. Себебі: ол кездегі дыбыстар шоғырмақты (диффузды), сөздер көп мағыналы еді; сөздер аз еді.

Ешбір формасыз жалғанған кезең

Тілдің ең бастапқы, алғашқы дәуірлерінде сөздер жеке айтылатын болған.

- *Цезарь: vini, vidi, vinci - Пришел, увидел, победил.*

- Мэйенің “ілгері дәуірде жеке сөйлемдердің арасын байланыстыратын ешбір форма болмаған” деген пікір ең алғашқы кезеңге тән.

Тарихи негіз:

- 1. Біздің жыл санауымыздан IV-VI ғасырындағы түркі халқының тілінде жазылған орхан жазуы;
- 2. Біздің жыл санауымыздағы VIII-X ғасырлардағы ескі ұйғыр жазуының тілі;
- 3. XIII-XV ғасырлар арасындағы Азиядағы түркі елдерінің (шағатай, оғыз) тілінде жазылған нұсқалар;
- 4. Қазақ халқының құрала бастаған дәуірінде шыққан халық әдебиет нұсқаларының тілі.

Орхон дәуірі

- *Оза көк таңри асра іағыз іар қылыңдұқта акін ара кіші Оғлі қылынмыш.*
- *Үс (те) көк аспан, ас (та) қозыр жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралыпты.*

Ұйғыр тілі

- Тавшан лы ікінті ай екі отуска піс Пак-пука, Пай-пука, іурук-кыпчак, Ел-пука мулта, сайта јана јурук-Туман Кучук-тамур Ашан тамур, мангу-тамур тұрмыш утмыш тынмыш ку қара ұмыншы тұрл (у) қ улуш пашлап ел пудунка іол оркантурінта јонл (а) клык пөс каркак полуп ел кочатын јүс ікі јарым паклык пос алып піснi пірла каланчы Турыны порлукчы періп піснiң пурун перкучі Кара-тоіын атл (ы) қ каланчымыс јантуруп алтымыс.

***Құрмалас сөйлемдерді
таптастырудағы түрлі
пікірлер мен
классификациялар***

Ғалымдардың бірінші тобы

- “Бастауыш негізгі меже бола алмайды, негізгі тірек баяндауыш”
- С.А.Аманжолов
- М.Б.Балақаев

Ғалымдардың екінші тобы

- “Бастауышты бағыныңқы сөйлем түрінде саралай қолдануды ұсынады”
- С.Жиенбаев
- Н.Сауранбаев
- Ғ.Бегалиев

Ғалымдардың үшінші тобы

- “Бағыныңқылардың барлық түрінде бастауыштың міндетті болуын жақтайды”
- Т.Қордабаев
- Қ.Есенов

Ахмет Байтұрсынұлының классификациясы

Құрмалас сөйлем

Сыйысулы
құрмалас

Қиысулы құрмалас

Салалас сөйлем

Сабақтас сөйлем

Құдайбергін Жұбановтың классификациясы

С.Аманжолов классификациясы

“формасына қарасақ, бәрі басыңқы, ал жеке мағынасына қарасақ, әрбір суреттің үзігі сияқты, бірақ, әрбірі ерекше, тиянағы бар **СИЯҚТЫ**”

Мысалы:

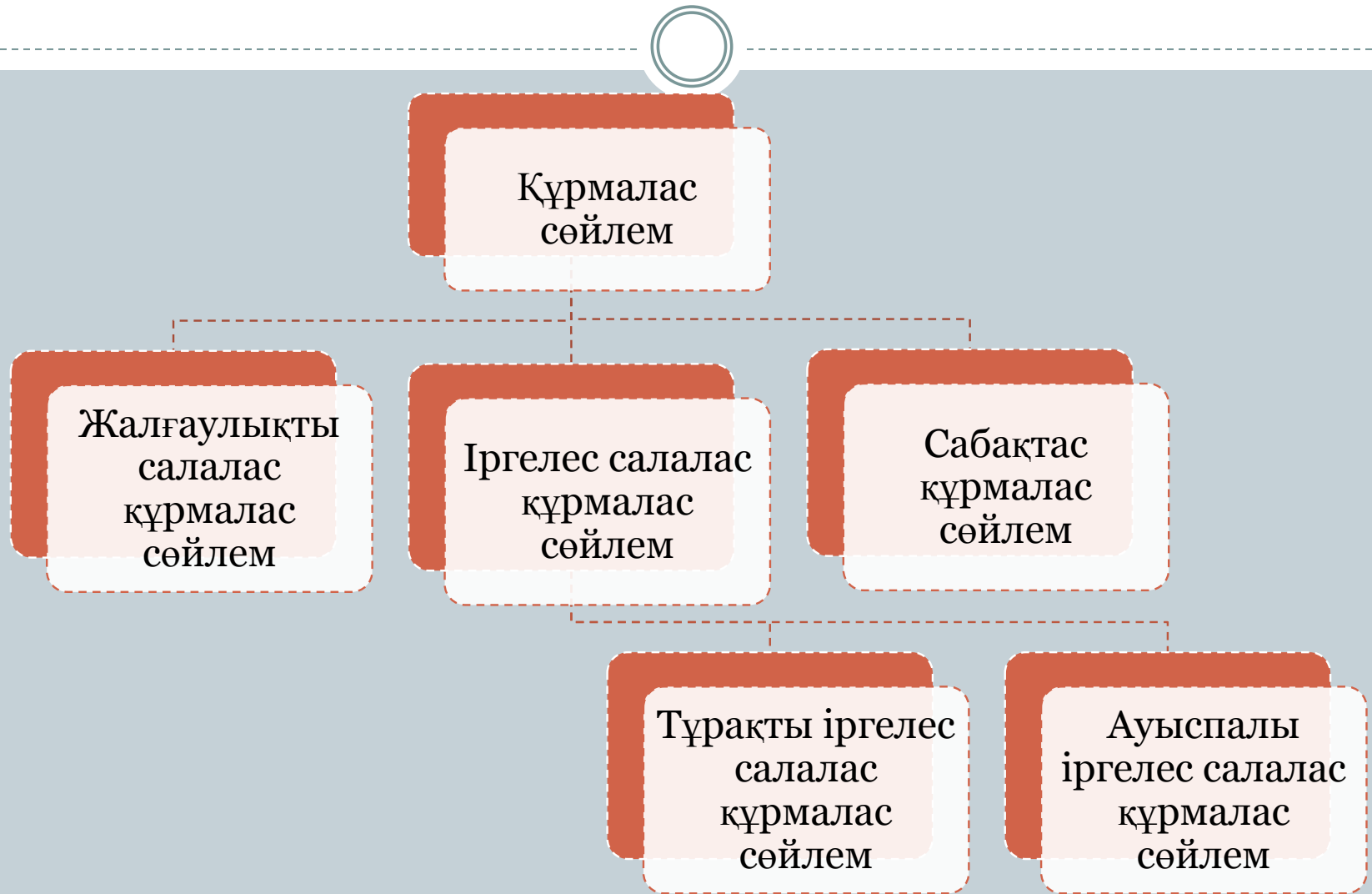
Жаздыгүні шілде болғанда,
Көкорай шалғын бәйшешек
Ұзарып, өсіп толғанда,
Күркіреп жатқан өзенге
Көшіп ауыл қонғанда...

Абай

Н.Сауранбаев классификациясы

Р.Әмір классификациясы

1. Мезгілдік іргелес салалас құрмалас сөйлем
2. Қарсылықты іргелес салалас құрмалас сөйлем
3. Шарттық іргелес салалас құрмалас сөйлем
4. Себептік іргелес салалас құрмалас сөйлем
5. Теңдік қатынастағы іргелес салалас құрмалас сөйлем
6. Айқындауыштық қатынастағы іргелес салалас құрмалас сөйлем
7. Объектілік қатынасты іргелес салалас құрмалас сөйлем
8. Телінбе компонентті іргелес салалас құрмалас сөйлем
9. Ауыспалы іргелес салалас құрмалас сөйлем

Б. Шалабай классификациясы

Құрмалас сөйлемдерді топтастыруда бірнеше ұстаным қолданылғын:

- 1) Құрылымдық ұстаным;
- 2) Семантика-грамматикалық ұстаным;
- 3) Функционалдық ұстаным.

Салалас құрмалас сөйлесдердің бөлінуі:

А.Байтұрсын	С.Аманжолов, Н.Сауранбаев	С.Жиенбаев	Т.Қордабаев
Жайылыңқы	Тіркес	Ыңғайлас	Мезгіл
Қайырыңқы	Қарсылас	Қарсылықты	Себептес
Айырыңқы	Үдетпелі	Талғаулы	Қарсылықты
Сұйылыңқы	Талғаулы	Себеп-салдар	Талғаулы
Қойылыңқы	Себепті		Кезектес
	Кезектес		Түсіндірмелі
	Бейтарап		Салыстырмалы
			Шартты

Сабақтас құрмалас сөйлемдердің бөлінуі:

1. Мезгіл бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
2. Себеп бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
3. Кезектес бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
4. Шартты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
5. Мәндес бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
6. Сын-қимыл бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
7. Қарсылықты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
8. Мақсат бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем;
9. Түсіндірмелі сабақтас құрмалас сөйлем;
10. Салыстырмалы сабақтас құрмалас сөйлем;
11. Болжалды сабақтас құрмалас сөйлем;
12. Көп тармақты сабақтас құрмалас сөйлем;